

ALPOMISH DOSTONIDA MILLIY QADRIYATLAR VA UNING AKS ETISHI

Jalilov Jonibek

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Alpomish dostoni va unda milliy qadriyatlarning namoyon bo'lishi tahlil etilgan. Alpomish dostoning xalq og'zaki ijodidagi roli va ahamiyati obrazlar orqali milliy qadriyatlar, oila, vatanga sadoqat, milliy ruh, farzand tarbiyasi kabi milliy qadriyatlar ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *doston, qadriyat, tarbiya, milliy ruh, sadoqat, vatanparvarlik.*

O'zbekiston Respublikasi bugungi kunda har tomonlama ya'ni ijtimoiy-siyosiy, madaniy jihatdan rivoj topmoqda. Shu rivojlanish jarayonida xalqimizning ma'naviy dunyoqarashi ham kengaymoqda. Yuksalishlar jarayonida xalqimiz uchun ma'naviy dunyosi va o'zligini saqlab qolish o'ta muhim masala hisoblanadi. Darvoqea, bularning barchasi ma'naviy merosga tayangan holda amalga oshiriladi. Ma'naviy meros-bu xalqimizning qadimiy tarixi davomidan bugungacha saqlanib kelayotgan, ajdodlarimizdan bizga meros bo'lgan ilmiy, badiiy, tarixiy asarlar, qimmatbaho qo'lyozmalar, moddiy va ma'naviy san'at asarlaridir. Barchasining asosida xalq og'zaki ijodi muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalq og'zaki ijodi shaxsning kamolatida, ma'naviy dunyosida, o'zligini anglashda va komil inson sifatida shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Xalq og'zaki ijodining badiiyligi, tilning ravonligi, musiqiyligi insonlarga katta ta'sir o'tkazadi, ularning shijoatini oshiradi. Insonlarning o'smirlik paytida o'rganadigan darsliklarida ham xalq og'zaki ijodining qo'shiq, maqol, topishmoq, ertak, doston, afsona, rivoyat, asotir va boshqa janrlari kengroq o'rin olgan bo'lib, ularda ta'lim-tarbiyaga oid xalq donishmandligi o'z o'rnini topgan. Xalq og'zaki ijodida sara va durdona namunalar judayam bisyor bo'lib, ular orasida doston katta qismni tashkil etadi.

Dostonchilik an'nalar, ularni o'rganadigan maktablar bugungi kunda muhim vazifalarni bajarmoqdalar. So'z san'atining qadimiy tur bo'lgan xalq eposlarida mehnatkash xalq ommasining asrlar davomida turmush tarjibalari, ozod va farovon hayotga intilishlari, adalotsizliklarga qarshi kurashlari o'z ifodasini topgan. Dostonlar orasida "Alpomish"ning bu borada ahamiyati e'tiborga loyiqdir. Unda ifodalangan mavzular bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan. Fozil Yo'ldosh "Alpomish" dostonini eng yuqori darajada kuylagan baxshilardan biridir. Aynan mana shu nusxada qahramonlik eposi xususiyatlari to'la va mukammal darajada saqlangan bo'lib, badiiylilik jihatidan ham,

voqealarning hayotiyligi jihatidan hamo‘zbek dostonlari orasida alohida o‘ringa ega o‘zbek xalq eposi hisoblanadi.

O‘zbek xalq ijodining eng yaxshi asari bo‘lgan “Alpomish” dostonida bir oila timsolida butun bir xalqning parchalanishi haqida gap ketadi va mana shu parchalanish bir qahramon orqali yanada mustahkamlanadi. Bu dostonda qahramonlik, mardlik, jasurlik, do‘stlik va yana shu bilan birgalikda muhabbat kabi tuyg‘ular vatanparvarlik g‘oyalari orqali tasvirlanadi. Doston o‘z nomi bilan alplar maydonida yuz beradi. Qahramonlarning bir-biriga bo‘lgan ishonchi, mehri cheksiz tarzda tasvirlanib, bunda aynan xalqning bir-biriga bo‘lgan so‘nmas oqibati obrazlarning qilgan ishlari orqali tasvirlanadi. Asarda voqealar o‘n olti urug‘ bo‘lgan Qo‘ng‘irot eli, Boysun –Qo‘ng‘irot diyorida kechadi va shu el uchun jonini fido qiluvchi obrazlar orqali ochib beriladi. Shu elni sevuvchi, shu el g‘ami-qayg‘usi bilan yashaydigan, xalqni xursand bo‘lsa xursand bo‘luvchi, g‘am kelganda birga g‘amni yenguvchi el boshliqlari asarning yanada qiziqarli bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Eldan ketish, qoni to‘kilgan joyni doim qumsash, qarindoshlardan ayrilish tuyg‘ularini tuygan qahramon tuyg‘ulari kitobxon va tinglovchilarni to‘lqinlantirib yuboradi. Doston shunchaki his -tuyg‘ular kuylangan asar bo‘lmasdan, haqiqiy insoniy tuyg‘ularni kuylagan asardir. O‘zbek tanqidchilari va kitobxonlar orasida o‘zining tanqidiy va o‘ziga xos fikrlari bilan mashhur bo‘lgan Qozoqboy Yo‘ldoshev o‘zining “Alpomish” dostoni talqinlariga bag‘ishlangan kitobida “Har bir o‘zbekning milliy kitobiga aylanishi lozim bo‘lgan “Alpomish” dostoni zamiridagi badiiy javohirlarni izlab topish, uning ko‘rkam va umri uzoq asarligini ta‘minlagan jihatlarini tayin etish dostonning ahli millat tomonidan tushunib va sevib o‘qilishini ta‘minlagan bo‘lardi”⁴⁰, -deya yozadi.

Albatta, bu e‘tirof etilgan fikrlarga qo‘shilmasdan iloj yo‘q. Darhaqiqat, xalqning zukko dahosi bilan yaratilib, xalqning yaxshilikka intilishlarini, qahramonligi, jasorati, mardligini, ezgu orzu-umidlari, armonlarini tom ma’noda o‘zida jamlagan “Alpomish” dostoni bugungi yosh avlodni vatanparvarlik, millatga sadoqat ruhida tarbiyalashda asosiy vositalardan biri bo‘lmoqda. Bunday fikrlar bejiz emaski, bu eposda kuylangan xalq qahramoni obrazi yoshlar qalbiga ilhombaxsh nur kabi taralmoqda. Yoshlarning ma’naviy dunyosini boyitishda muhim manbaa bo‘lib xizmat qilmoqda. Mana shunday asarlar hozirgi yosh avlod uchun muhim va zarur dastur-u amal vazifasini o‘tamoqda. “Alpomish” dostoni qahramonlik voqealariga boyligi bilan o‘zbekxalqining milliy urf-odatlarini, an‘analarini o‘zida mujassamlashtirganligi bilan ham ajralib turadi. Bu dostonda juda ko‘plab va keng tarzda milliy urf-odatlarimiz saqlangan. Mana nechi yillarki, bu an‘ana va urf –odatlar o‘zbek xalqini tark etgani yo‘q. Ba’zi bir

⁴⁰ Йўлдошев Қ. «Алпомиш» талқинлари. – Т.: Маънавият, 2002. - 168 б.

odatlar nomlanishi jihatidan o‘zgargandir, ba’zilar esa yo‘qolgandir, ammo ularning katta qismi bugungacha o‘zining kuchini yo‘qotmagan. Ayni paytda milliy urf-odatlar va qadriyatlarni, asriy an‘analarni yangicha ruh bilan qayta tiklab, hayotga qaytarish ishlari bugungi kunning muhim omil bo‘lmoqda.

Shu sababli biz bu an‘analar va milliy qadriyatlarni yangicha ruh va mazmunda qayta o‘rganishimiz bugungi yoshlarimiz va kelajak avlod uchun muhim ma’naviy boylik bo‘lib qoladi. Bu boyliklarni biz ko‘z-qorachig‘imiz kabi asrashimiz lozimdir. Asarda urf-odatlar bilan birgalikda milliy o‘zbek o‘yinlari ham tilga olinadi. Asarning boshlanishidan biz urf-odatlarimiz va qadriyatlarimizga duch kelamiz. Ko‘p marotaba o‘zbek xalqning eng yaxshi qadriyati bo‘lgan to‘y milliy an‘anasi tilga olinadi. Asar boshlanishi bilan “chupuron to‘y” nomi bilan atalgan bugungi kunda “sunnat to‘y” deb ataladigan marosim bo‘lib, mana shu to‘y aka-ukalarni tezroq farzandli bo‘lishga undaydi. Bu marosim o‘g‘il bolalarni sunnat qilgan paytda el-u xalqni osh qilib chaqirish bo‘lib, unda aka-uka Boybo‘ri va Boysari xushlanmaydi. Shu payt xalq “bu to‘y o‘g‘illining o‘g‘lidan qaytadi, qizlining qizidan qaytadi, sening nimangdan qaytadi?!”⁴¹, -degan gap-so‘zlarni qilishadi. Bu gap-so‘zlar shu elning ham boyi ham shoyi bo‘lgan aka-ukalarga yoqmaydi va ular ham farzandli bo‘lishni xohlashadi.

Epos davomida biz yana bir to‘yning guvohi bo‘lamiz. Bu o‘zbek xalqning, qolaversa barcha xalqning urf-odatiga aylangan nikoh to‘ymarosimi hisoblanadi. Bu marosim dostonida muhim hisoblanadi. To‘y marosimi davomida biz juda ko‘plab, o‘zbek xalqning asrlar davomida an‘anasiga va urf-odatiga aylangan qiziqarli odatlarni ko‘ramiz. “Suyunchi” va “To‘yona” nomli odatlarimiz ham mavjud bo‘lib, bu odatlar o‘zbek folkloridagi dostonlarning ajralmas qismiga aylangan. Bu odatlarni biz “Alpomish” va “Rustamxon” dostonlarida ham ko‘rishimiz mumkin. Suyunchi odati “Alpomish” dostonining bir nechta o‘rinlarida uchraydi. Ular farzandli bo‘lganida kim ularni oldida yaxshi xabarni birinchilardan bo‘lib yetqazsa suyunchi berishini aytadi. “Rustamxon” dostonida ham shu holat takrorlanadi. Sultonxonga farzandli bo‘lganini aytgan kishiga ko‘plab hadiya berishi yoki qo‘rg‘on begi qilishini aytadi. Bu odatning mazmuni shuki, yaxshi xabar kutiyotgan odamga o‘sha xabarni yetqazgan odamga hadiya berish. Bu odat bugungacha saqlanib qolgan bo‘lib, xalqimiz yaxshi xabarlar eshitganlarida hadiyalar inom qiladi. “To‘yona” odati ham bugungacha saqlanib, shu nom ostida aytiladi. Bu odatning mazmuni shundan iboratki, to‘y qilayotgan kishiga foydasi tegishi uchun o‘zidan kelib chiqqan holda hadiya berish.

⁴¹ Sharipova M. "Alpomish" dostoni-o'zbek xalqi tarixi badiiy ifodasi (buxdu. uz). -2020. -T. 1

“Alpomish” dostonida ham aka-uka boylar chupuron to‘ygakelganida “80 tilla chupuronga tashlab, turib ketdi”⁴², -degan voqeasi bo‘lib, mana shu to‘yona deb yuritiladi. Biz dostonida yanada ajoyib bo‘lgan odatlarga guvoh bo‘lamiz. Ulardan biri “ro‘mol berish” odati bo‘lib, bu odatni aynan “Alpomish” dostonida uchratamiz. Bu marosim yetti nomdor alpning onasi Surxail kampir tomonidan bajarilmoqchi bo‘ladi. Bu yettinchi o‘g‘il Qorajonga Barchinoyini unashtirish uchun kerak bo‘ladigan odat sifatida o‘tkaziladi. Bu odatning mazmuni qiz bolaning egaligini bildirish uchun kerak. Bugungi kunda bu odat mahalliy nomlarda “oq o‘rar”, “oqliq berish” nomlari ostida o‘tkaziladi. Dostonida milliy urf-odatlarimiz keng qo‘llanilgan bo‘lib, biz “qo‘l ushlar”, “kampir o‘ldi”, “it irillar”, “to‘qqiz tavoq” nomli rasm-rusumlarni ham ko‘rishimiz mumkin. Bu an‘analarning barchasida necha ming yillardan beri sayqallanib kelyotgan o‘zbek xalqining qadriyatlari jamlangandir. Bu an‘ana-yu urf-odatlarda biz o‘zligimizni ko‘ramiz, ulardan badiiy-estetik zavq olamiz. Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, xalq og‘zaki ijodining nodir namunasi bo‘lgan “Alpomish” dostonida umummilliy, umumbashariy qadriyatlarning adabiy-estetik hodisa sifatida namoyon bo‘lishini o‘rganish hamda millatimizga, xalqimizga xos bo‘lgan urf-odat va an‘analarni badiiy tafakkur nuqtai nazaridan tadqiq etishdan bugungi kunda o‘ta muhimdir. Ularni anglash va kelajak avlodga to‘la qonli yetkazish bizning vazifamizdir.

Bugungi kun ma‘naviy ehtiyojdan kelib chiqib, xalqimizning o‘lmas buyuk eposi “Alpomish” dostonini alohida, chuqur o‘rganish va yosh avlodga o‘rgatish dolzarb masalaga aylanmoqda. “Alpomish” dostoni orqali yoshlarga xalq dostonlarining janriy tabiati hamda badiiy-kompozitsion xususiyatlari, tarbiyaviy ahamiyati xususida nazariy ma‘lumotlar berish imkoni tug‘ilishi bilan bir qatorda doston tarbiyalanuvchilarni milliy qadriyatlarga hurmat-e‘tibor, sadoqat ruhida tarbiyalash, ajdodlarimizdan meros bo‘lib kelayotgan urf-odat va an‘analarni anglatish, asrab-avaylash, to‘plabo‘rganishga da‘vat etish uchun ham keng yo‘l ochadi.

Dostonlar xalq ozaki ijodining eng yirik, salmoqdor, badiiy barkamol janridir. Ular ma‘naviyatimiz va badiiy so‘z san‘atimizning tarixiy asoslari va zamini bo‘lishi bilan birga uning bugungi holatini yanada boyituvchi, rivojlantiruvchi cheksiz imkoniyatlar manbai hamdir. Dostonlar ajdodlar va avlodlar jonli aloqasini, vorisligini o‘zida mujassamlashtiradi. Ular xalq ijtimoiy-maishiy hayoti bilan bevosita bog‘langanligi tufayli har bir kishiga o‘z xalqi, uning tarixi va kelajagi, istiqboldagi orzu-umidlari bilan vobastalikni his etishga, amaliy faoliyatda esa yuksak axloqiy g‘oyalarni asos qilib olishga yordam beradi. Shuning uchun ham dostonlarni to‘plash, o‘rganish va nashr etish hamisha dolzarb vazifa bo‘lib

⁴² Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li. Alpomish.-T.: “G‘ofur G‘ulom”, 2016.B.34

kelgan. Bu ulkan boylikning asosiy tarkibiy qismlaridan birini xalq dostonlari, jumladan, “Alpomish” dostoni tashkil etadi. Bolalar adabiyoti, pedagogika, bolalar nutqini o‘stirish, bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o‘rgatish sohalari bo‘yicha ko‘rsatilgan yo‘nalishlarda “o‘quvchilarning umummadaniy va axloqiy ko‘nikmalari, savodxonlik malakalarini shakllantirish bilan birga bolaning mantiqiy tafakkur qila olish salohiyatini, aqliy rivojlanishini, dunyoqarashini, kommunikativ savodxonligini oshirishga, jismonan sog‘lom bo‘lishga, moddiy borliq go‘zalliklarini his etishga, go‘zallik va nafosatdan zavqlana olishga, milliy urf - odatlarni iziga singdirishga va ardoqlashga, ularga rioya qilishga” alohida ahamiyat berilgan⁴³.

Darhaqiqat, “Alpomish” dostoni garchi qahramonlik dostoni bo‘lsa-da, unda xalqimizning madaniy-maishiy turmush tarzi, o‘ziga xos oilaviy marosimlari, urf-odat va an‘analari tasviri muhim o‘rin egallaydi. Ularni o‘rganish orqali “Alpomish” dostoni ajdodlarimizning eng qadimiy va hayotbaxsh an‘analarini o‘zida mujassam etgan betakror badiiy durdona asar ekanini his etish mumkin. Ushbu tadqiqot “Alpomish” dostonining o‘zbek variantlarida marosimlarning badiiy ifodasini qiyosiy o‘rganishga qaratilganligi bilan hozirgacha bajarilgan ishlardan ajralib turadi.

Tadqiqotning ahamiyati shundaki:

– doston va marosim munosabatining tarixiy asoslarini avvalo maktabgacha ta’limdan milliy qadriyat va an‘analar uyg‘unligida o‘rgatish;

– “Alpomish” dostonining farzand tarbiyasidagi beqiyos o‘rni va ahamiyatini kichik yosh davridan singdirib, farzandlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash;

– doston syujet tizimida keltirilgan milliy urf-odatlar, milliy qadriyatlar negizida maktabgacha ta’lim tizimida barkamol avlodda qahramonlik hamda fidoiylilik tuyg‘ularini shakllantirish;

– Ota-onaga, aka-ukaga mehribon bo‘lish, izzat- hurmat tuyg‘ularini shakllantirish;

– do‘stlar bilan birodar, inoq bo‘lib yashash tushunchalarini yoshlikdan sindirib borish;

– barcha axloqiy fazilatlarni qahramonlar timsolida kamol toptirish;

– yurtga munosib farzand bo‘lib, xalq koriga yaraydigan olijanob fazilatlar egasi etib tarbiyalash;

– yosh avlod qalbidagi Vatanga sadoqat, ona yurtni sevib-ar-doqlash tuyg‘ularini yanada yuksaltirish, ularni milliy istiqlol g‘oyalariga hurmat ruhida tarbiyalashga erishishdan iborat.

Mashg‘ulot tarbiyachilarga ta’lim va tarbiya berishning asosiy shakli bo‘lib, tarbiyachi o‘z mahoratini milliy qadriyatlar negizida, kelajak avlodni milliy ruh va tarbiya bilan kamol

⁴³ O‘rayeva D. O‘zbekiston xalqlari etnografiyasi va folklori. “O‘qituvchi” Nashriyot-matbaa ijodiy uyi /Toshkent – 2007

toppish vositasidir. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida xalq og‘zaki ijod materiallari mashg‘ulot jarayonida o‘rganilganda o‘quvchilarning ma’naviy shakllanishiga ta’siri o‘qituvchi tomonidan maxsus e’tiborga olinishi talab etiladi. Har bir fanining bilimlari, bilimlar tarkibidagi alohida mavzular o‘quvchi ongini ilmiy-nazariy bilimlar bilan boyitibgina qolmasdan, uning ma’naviyatiga ta’siri ham mualliflar tomonidan mo‘ljallangan bo‘ladi. Buni o‘qituvchi mashg‘ulot jarayonida hisobga olganda, tarbiyaviy maqsadga erishishga harakat qilganda tabiyalanuvchining ma’naviy dunyosi boyib boshlaydi. Turli markazlar tarbiyachi ma’naviyatining o‘ziga mos bo‘lgan tomonlarini rivojlantiradi. ta’lim muassasalarida ayniqcha boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq o‘stirish, bolalar adabiyoti, bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o‘rgatish nazariyasi va metodikasi tarkibiga xalq og‘zaki ijod namunalari kiritilganligini bayon etgan edik. Ushbu materiallar o‘quvchilarning dunyoqarashiga kuchli ta’sir etib, ongi va axloqini takomillashtiradi.

Adabiyotlar

1. Ёўлдошев Қ. «Алпомиш» талқинлари. – Т.: Маънавият, 2002. - 168 б.
2. Sharipova M. "Alpomish" dostoni-o'zbek xalqi tarixi badiiy ifodasi (buxdu. uz). -2020. -T. 1
3. Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li. Alpomish.-T.: “G‘ofur G‘ulom”, 2016. B.34
4. O‘rayeva D. O‘zbekiston xalqlari etnografiyasi va folklori. “O‘qituvchi” Nashriyot-matbaa ijodiy uyi /Toshkent –2007.